

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2022 Vol. 4

www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2022 Vol. 4

www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR	
Shuhrat Sirojiddinov	
 BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI	
Karomat Mullaxo'jayeva	
 MAS'UL KOTIB	
Ozoda Tojiboyeva	
 TAHRIR HAY'ATI	
Zaynobiddin Abdirashidov	
Karl Rayxl (Germaniya)	
Isa Habibbeyli (Ozarbayjon)	
Seyhan Tanju (Turkiya)	
Almaz Ulvi (Ozarbayjon)	
Benedek Peri (Vengriya)	
Vahit Turk (Turkiya)	
Teymur Kerimli (Ozarbayjon)	
Eunkyung Oh (Koreya)	
Mark Toutant (AQSh)	
Boqijon To'xliyev	
Qosimjon Sodiqov	
Hamidulla Dadaboyev	
Nurboy Jabborov	
G'aybulla Boboyorov	
Vali Savash (Turkiya)	
Onal Kaya (Turkiya)	
Kimura Satoru (Yaponiya)	
Aftondil Erkinov	
Rashid Zohidov	
Otabek Jo'raboyev	
Baxtiyor Abdushukurov	
Dilnavoz Yusupova	
Qo'ldosh Pardayev	
Nodirbek Jo'raqo'ziyev	

MUNDARIJA	
 MATNSHUNOSLIK	
Oysara Madaliyeva Alisher Navoiy "Badoyi' ul-bidoya" devonining Mashhad qo'lyozmasi	4
Jamoliddin Jo'rayev Haydar Xorazmiy "Gulshan ul-asror" asarining nashrlari xususida	20
 ADABIYOTSHUNOSLIK	
Gavhar Rahmatova Qadimgi turkiy she'riyatda qo'llangan badiiy san'atlar va ularning matn stilistikasiga ta'siri	33
Diyora Abduljalilova Alisher Navoiy "Hayrat ul-abror" va Yahyobey Toshlijali "Gulshan ul-anvor" dostonlari qiyosi	47
Gulchin Sofiyeva Sharq klassik adabiyotida epistolyar janr	65
 LINGVISTIKA	
Mahliyoxon Tuxtasinova L. Z. Budagov lug'atida eski o'zbek adabiy tili harbiy istilohlarining izohlanishi	77
Umida Radjapova "Lahjat ul-lug'ot" asarida ifodalangan zoonimlar	101

EDITOR IN CHIEF	
Shuhrat Sirojiddinov	
DEPUTY EDITOR IN CHIEF	
Karomat Mullakhojaeva	
EXECUTIVE SECRETARY	
Ozoda Tojibaeva	
EDITORIAL BOARD	
Zaynabiddin Abdirashidov	
Karl Rechl (Germany)	
Isa Habibbeyli (Azerbaijan)	
Seyhan Tanju (Turkey)	
Almaz Ulvi (Azerbaijan)	
Benedek Peri (Hungary)	
Vahit Turk (Turkey)	
Teymur Kerimli (Azerbaijan)	
Eunkyung Oh (Korea)	
Mark Toutant (USA)	
Bakijan Tukhliev	
Kasimjan Sadikov	
Hamidulla Dadaboyev	
Nurboy Jabborov	
Gaybullah Babayarov	
Vali Savash (Turkey)	
Onal Kaya (Turkey)	
Kimura Satoru (Japan)	
Aftandil Erkinov	
Rashid Zahidov	
Atabek Juraboev	
Bakhtiyar Abdushukurov	
Dilnavoz Yusupova	
Kuldosh Pardaev	
Nodirbek Jurakuziev	

CONTENTS	
TEXTOLOGY	
Oysara Madalieva	
‘Ali Shīr Navā’ī’s Badāyi ‘al-bidāya divan’s Manuscript of Mashhad	4
Jamoliddin Juraev	
About the publication of the work “Gulshan ul-asror” by Haydar Khorazmiy	20
LITERATURE	
Gavhar Rahmatova	
Artistic arts used in ancient Turkic oral poetry and their influence on the text stylistics	33
Diyora Abduljalilova	
Comparison of Alisher Navoi's "Hayrat ul-Abror" and "Gulshan ul-Anvar" epics by Yahyobey Tashlijali	47
Gulchin Sofieva	
Epistolary genre in Eastern classical literature	65
LINGUISTICS	
Mahliyokhon Tukhtasinova	
Interpretation of military terms in the old Uzbek literary language in the Dictionary of L.Z. Budagov	77
Umida Radjapova	
Zoonyms represented in "Lahjatu-l-lug'ot"	101

“Lahjat ul-lug‘ot” asarida ifodalangan zoonimlar

Umida Radjapova¹

Abstrakt

Ilmiy merosimizning muayyan qismini tashkil etgan qo‘lyozmalarni o‘rganish, tabdil va tahlil qilish bugunning dolzarb masalalaridan hisoblanadi. Tadqiq etilayotgan “Lahjat ul-lug‘ot” asari mumtoz asarlarning til xususiyatlarini ochishda, ma‘no-mazmunini tushunishda dasturilamal bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Mazkur maqolada “Lahjat ul-lug‘ot” asarida keltirilgan zoonimlar o‘rganilgan – ularning nomlanish qonuniyatlari, sabablari va motivlari aniqlanib, tahlil qilingan. Asarda keltirilgan hayvon nomlari katta bir tizimni tashkil qiladi. Zoonimlarning yana bir turi – ornitonimlarga alohida e‘tibor qaratilgan. O‘zbek tilida zoonimlarning o‘ziga xosligi borasida Alisher Navoiy ham “Muhokamat ul-lug‘atayn” asarida alohida so‘z yuritgan. Turkiy xalqlarning hayvonot olamiga alohida e‘tiborini muchal hisobi ham isbotlaydi.

Kalit so‘zlar: *zoonim, ornitonim, nominatsiya, muchal hisobi, burj, tadrijiy taraqqiyot, tarixiy-etimologik tavsif.*

Kirish

Tilshunosligimizda zoonimlar, jumladan, eski o‘zbek tilidagi hayvon nomlari bir qadar tadqiq qilingan [Щербак 1961, 82-150; Абдушукуров 1998, 20; Зарипов 2007, 98]. Tilimizda zoonimlar tizimi katta ko‘lamli va ko‘p qatlamli bo‘lishi bir necha omillar bilan bog‘liq. Bunda turkiy xalqlarning turmush tarzi, hayvonot olamiga alohida munosabati hamda asrlar davomida qardosh tillardan boshqa birliklar kabi zoonimlar ham o‘zlashib borganidir.

Mumtoz adiblarimiz asarlarida ilmiy nomi *Mustela erminea* (ruschada *горноста́й*) deb ataluvchi *qoqum* nomli jonzot uchraydi. B.Hasanov bu so‘zning to‘g‘ri shakli *qaqum* va oqsuvsar; oqsuvsar terisi va mo‘ynasi [Навоий асарлари учун қисқача луғат 1993,

¹ Radjapova Umida Baxramovna – katta o‘qituvchi, Urganch davlat universiteti.

E-pochta: radjapovaumida87@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4998-7286

Iqtibos uchun: Radjapova, U. B. 2022. “Lahjatu-l-lug‘ot” asarida ifodalangan zoonimlar”. *Oltin bitiglar* 4: 101–116.

18] ma'nolarini anglatishini yozadi. Hozirgi paytda hayvonot dunyosidan bir qadar uzoqlashgan avlod uchun *qoqum* so'zi begona bo'lishi tabiiy. Lekin ijtimoiy tarmoqlar orqali bu zoonim haqida rus tilida ma'lumot olish, muhimi, video va foto manbalar orqali yaxshigina tasavvur olish imkoniyati katta [Горностай]. *Qoqum* — oqsichqon; oqsuvsar, uning terisi va mo'ynasi [Персидский-русский словарь 1983, 253]. A.O'razboyev *qoqum* sobol (suvsar) kabi kichik jussali hayvon, terisi oq va dumining uchi qora bo'lishi, "Muqaddimat ul-adab"da *os* آس deb izohlangani, terisi nihoyatda oq va muloyim bo'lib, undan po'stin qilingani, bunday po'stin qimmatbaho hisoblangani haqida yozadi. Ogahiyning "Riyoziy ud-davla" asarida ham *qoqumpo'sh* so'zi uchraydi. *Qoqumpo'sh* so'zi aynan qoqum kiygan degan ma'noni anglatadi. Mumtoz adabiyotda bu so'z majozan tongni anglatgan: "Hamul kecha abri nilgun lashkari mahsharnamun g'uboridek havo yuzin tutub, yuz sho'ru angiz bila andoq zamharirrezlik rusumin zuhurg'a etkurdikim, olam fazosin kofurjo'sh va ajzosin *qoqumpo'sh* qildi" ["Riyoziy ud davla", 272^a].

Turkiy xalqlarda hayvonlarning nomlanish tarixi

Turkiy xalqlarning hayvonot olamiga alohida e'tiborini muchal hisobi ham ko'rsatadi. Ajdodlarimiz arab istilosiga qadar o'zlarining yil hisoblariga ega bo'lganlar. Muchal haqida ma'lumot juda ko'p manbalarda, jumladan, Beruniyning "Osor ul-boqiya" hamda Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'atit turk" asarlarida ham batafsil berilgan. Muchal so'zi *mucha* ismi va *mucha* fe'lidan hosila bo'lib, qirg'iz tilida *muchu* – tug'ilgan yiliga yetmoq (o'n uchundo' mucho'du, andan kiin kucho'du – o'n uchida yoshiga yetdi, undan keyin kuch oldi) ma'nosida keladi. Yilnoma vazifasida muchal so'zi:

1. Har bir yili bir hayvon nomi bilan ataluvchi o'n ikki yillik davr.

2. Shu o'n ikki yillik davrga kiruvchi har bir yilning nomi.

3. Tavallud sanasi, tug'ilgan yil kabi uch ma'noda ishlatiladi. Bunda yosh hozirdagidek har yilda emas, balki muchal davri muddatiga yetganda nishonlanadi. Muchal yillari nomlari quyidagicha: *Sichqon, Sigir, Palang, Quyon, Baliq, Ilon, Ot, Qo'y, Maymun, Tovuq, It, To'ng'iz*. Har bir muchal yili 22-martdan boshlanadi.

O'zbek tilida zoonimlarning o'ziga xosliklari borasida Alisher Navoiy "Muhokamat ul-lug'atayn"da alohida so'z yuritadi. O'zbek

filologiyasida zoonimlarning badiiy vosita sifatidagi o‘rni ham maxsus tadqiq qilingan. B.P. Zaripov “Zoonimlarning badiiy san’at turlarini hosil qilishdagi ishtiroki” (Alisher Navoiy asarlari asosida) dissertatsiyasida Alisher Navoiy asarlari misolida zoonimlarning 20 dan ortiq badiiy san’at yaratishdagi o‘rni tahlil qilinadi.

“Lahjat ul-lug‘ot” asarida keltirilgan hayvon nomlari

“Lahjat ul-lug‘ot” asarida keltirilgan hayvon nomlari katta bir tizimni tashkil qiladi. Jumladan, quyidagi qush nomlari izohlanib, turkiy bo‘lganlarining arabcha va forsha nomlari izohlangan: *ağaçqaqan quşu* (74), *anqa* (576), *arı quşi* (37), *atmaca quşi* (11), *balaban* (257), *balıkçı quşi* (252), *bayquş* (262), *bəbr* (221), *bıldırcın* (275), *boğurtlak* (292), *boyunburan quşi* (312), *bozbakkal* (287), *bülbül* (303), *çaylak* (354), *çıl* (362), *çoban aldangucu* (366), *çoluk (çulluk)* (373), *dəvə quşi* (413), *doğan* (568), *dudu* (427), *əbâbil* (9), *ənkad – angut quşi* (104), *gökçil* (721), *günəyik* (729), *güvərcin* (732), *hüdhüd quşi* (766), *hüma* (766), *incir quşi* (152), *ishak quşi* (138), *iskətə* (138), *qara bata* (597), *qara tavuk* (597), *qarg’a* (598), *qartal* (598), *qaya quşi* (621), *kərkənəz* (674), *kərkəs* (674), *qilkuyruk* (634), *kırlangıç* (626), *qız quşi* (628), *quğu* (653), *quş* (651), *kuyruksalan* (666), *quzgun* (650), *ləylək* (735), *martı quşi* (738), *məzkəldək* (740), *muymül* (753), *ögü* (197), *ördək* (170), *papağan* (221), *saqa quşi* (463), *saksağan – zag’izg’on* (511), *sarı asma* (506), *sərçə* (460), *sıgırcık quşi* (524), *sungur* (536), *sülün* (488), *şahin* (496), *tavşancıl quşi* (555), *tavus* (555), *toy quşi* (573), *toygar quşi* (573), *turaç quşi* (328), *turna* (564), *üvəyik* (209), *yalva: Bıldırcın*. (804), *yund quşi* (849) kabi.

Zoonimlarning bir turini hisoblangan ornitonimlar xususida Alisher Navoiy turkiylarda o‘rdakning o‘n ikkita (*ilbosun, o‘rdak, so‘na, barchin, jo‘rka, erka, suqtur, olmabosh, chaqirqanot, oldoldar, olapuka, bog‘chal*), qushning esa yetmishta nomi borligini, sortlar esa ularning hammasi uchun bitta *murg‘obi* so‘zi bilan cheklanishlarini aytadi. Otning o‘n uchta nomi va ularning bir-biridan farqi ko‘rsatilib, sortlarda bunday nomlar yo‘qligi, turkiydan foydalanishi ta’kidlanadi [Нурмонов 2014, 231].

Jonzot nomlarining ham yuzaga kelishi, ya’ni nominatsiya tamoyillari, mumtoz filologiya istilohi bilan aytganda, vajhi tasmiyyasi turlicha. Masalan, ingliz tilidagi 200 dan ortiq ornitonimni e’tiborli leksikografik manbalar asosida tahlil qilib chiqqan Nikulinaga ko‘ra, ularning 27 foizi ovozga taqlid; 9 foizi tashqi ko‘rinishga qarab; 8 foizi rangiga ko‘ra; 6 foizi harakatlaridagi asosiy xususiyatiga baho berish asosida; 6 foizi xarakteri; 4 foizi

uchish tarzi; 4 foizi yashash joyi; 3 foizi nima yeyishi; 3 foizi atoqli otlar; 2 foizi o'ljasi bilan muomalasiga qarab nomlangan [https://api-mag.kursksu.ru/media/pdf/020-009_i0HFz27.pdf].

“Lahjat ul-lug‘ot” asarida ham zoonimlar, jumladan, ornitonimlar haqida keng ma’lumotlar beriladi. Masalan, anqo عنقا haqida shunday yozilgan: “Nomi bor, o‘zi yo‘q bir qush. Ko‘pdan beri ko‘rinmagan kishi haqida arablar طارت به العنق degan maqolni ishlatadilar. **Sîmurg** va **sirenk** sîmurg kabi anqodir” deydi. Bu ornitonimlar juda qadimiy ildizlariga ega. Jumladan, **Semurg‘** “Shohnoma” [٧٧٨١. كتاب شاهنامه. لندن. جلد اول], “Mantiq ut-tayr” [Арт-топ 2006], “Lison ut-tayr” dostonlarida [Навоий 1996, 32] ham uchratamiz. “Shohnoma”da Semurg‘ Zolni tarbiyalagani aytiladi. “Mantiq ut-tayr” va “Lison ut-tayr”da oliy hakim, ma’rifatda tengsiz qush sifatida tilga olingan. “Avesto”da uning nomi *mərəghô saênô* bo‘lib, lochin qush ma’nosini beradi. Hozirgi fors tilida مرغ qush ma’nosi beradi. R.Mahmudov yozishicha, O‘rta Osiyodagi turkiy xalqlar, shuningdek, boshqird va tatarlarga oid ertak va afsonalarda ham semurg‘ obrazi ko‘p uchraydi. Bu zoonim qozoq tilida *Samұryq*, kazak tilida *Samuryk*, tatar tilida *Semrug*, boshqird tilida *Samrau* tarzida uchraydi. Skif va sarmatlarning afsonalarida uchrovchi *Semargl* (Semurg‘), qadimgi Rusiyada hanuz funksiyasi ma’lum bo‘lmagan *Simargl* ilohasi nomining paydo bo‘lishiga asos bo‘lgan. “Muvaqqat yillar qissalari”da ta’kidlanishicha, *Simargl* ilohasining haykali Perun va boshqa ilohalarning haykallari qatorida Vladimir Svyatoslavichning buyrug‘iga asosan Rusiyaga xristian dini kirib kelmasidan avval, “til islohoti” amalga oshirilgan davrda Kiyevga o‘rnatilgan [Lowmianski 1986, 113-118]. Turkiy xalqlarda Semurg‘ning *Humo*, *Anqo*, *Davlat qushi*, *Baxt qushi*, *Marqumomo*, *Kuntubulg‘on*, *Bulbuligo‘yo* va boshqa variantlari bor [O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi 2004, 577-578]. Alisher Navoiy uning uyini Qof tog‘ida deya ta’kidlaydi:

Ham nishiman Qofi istig‘no ango,
Ham laqab ul Qof uza *Anqo* ango.
Shuhrati Simurg‘ ila ofoq aro,
Zoti mamlu charx oliy toq aro [Навоий 1996, 32].

Ushbu misralardan Semurg‘ning yana bir laqabi Anqo ekanligi anglashiladi. “Burhone qote”da ta’kidlanishicha, anqo bu semurg‘ning boshqa bir nomi. Arablar semurg‘ni anqo deb nomlaydilar.

Semurg‘ning yana bir analogi **Humo** “Avesto”da *hu-mayâ* yoki *hu-mâyâ* shaklida ko‘p bora qo‘llanganini kuzatish mumkin.

Pahlaviyda bu so‘z *humâk* tarzida qo‘llangan. “Shohnoma”da bu so‘z Uqobning o‘ziga xos xususiyati sifatida tilga olingan. “Shohnoma” fixristida esa uni *Adler* (Uqob) deya tarjima qilingan.

Shuningdek, “Lahjat ul-lug‘ot” asarida turli jinsga mansub hayvon nomlari joy olgan. Jumladan:

uy hayvonlari: *at* (11), *ayg‘ır* (119), *bəyg‘ır* (263), *boğa* (293), *buzag‘ı* (287), *dəvə* (411), *əşək* // *eşək* (64), *qatır* (608), *qısraq* (631), *koduk* (642), *öküz* (196), *sığır* (523), *sıpa* (518), *suv sığırı* (538), *yund (ot)* (849), *ənək* (103), *gücən* – *quyon bolasi* (710), *qancıq* (616), *kəçi echki* (670), *kədi* – *mushuk* (672), *qoç* – *qo‘chqor* (640), *qoyun* – *qo‘y* (665), *köpək* (705), *qûsəm* – *suruvning oldida keladigan qo‘y yoki qo‘chqor*, *serka* esa *echki zotidan bo‘ladi* (717), *qo‘zu* (649), *mâstî* – *oyoqlari kalta it* (741), *oğlaq* (188), *tazı* (543), *təkə* (321), *zağar* – *cho‘pon itning bir turi* (410) *kabi*; *horuz* (390/381), *qaz* (606), *quluçka* (660), *qüməs* (726), *ördək* (170).

sudralib yuruvchi hayvon nomlari: *kələr* – *kaltakesakning bir turi* (684), *kərtənkələ* – *kaltakesak* (673), *qırq ayaq* (625), *soğulcan* (531), *sülük* (489), *sümüklü böcək* (490), *yılan* (822).

hasharotlar nomlari: *ağustos böcaği* (75), *arı* (37), *bit* (264), *boq böcaği* (293), *böcək* (278), *böcü* (278), *bûh* – *o‘rgimchak* (292), *büğələk* (297), *çakirgə* (346), *əvliya dəvəsi* (111), *güvə* (731), *hamam böcaği* (380), *ipək kurti* (123), *kələbək* (684), *kənə* (688), *pirə* (269), *sinək* (474), *taxta biti* (314), *tatarcık* (314), *təkə* (321), *təsbih böcaği* (317), *yıldız böcaği* (821).

yovvoyi hayvon nomlari: *arslan* (37), *ayıq* (121), *çaqal* (343), *gəlincik* (683), *gərgədan* (674), *qaraca* (597), *kərkənəz* (674), *kirpi* (696), *qunduz* (662), *qurt* (647), *maymun* (746), *misk kədisi* (748), *pars* (227), *porsuk* (285), *sansar* (465), *sığın* (523), *sırtlan* (521), *sincap* – *olmaxon* (477), *tavşan* (554), *təyin* (325), *tulki* (424), *yarasa* (784);

suv hayvonlari nomlari: *aqrəp* (574), *balıq* (251), *havyar* (385), *istakoz* (138), *istiridyə* (138), *qalqan* (613), *midyə* (747), *sakankur* (464), *turna* (564), *yılan balığı* (823) kabilarni uchratamiz.

Ularning har biri haqida juda ko‘plab mulohazalarni bayon qilish mumkin. Xususan, zoonimlarning ko‘chma ma‘nosi inson va tabiat munosabatlarining eng yorqin ifodalaridan biridir. Shuningdek, ko‘chma ma‘noda kasb etgan jonzot nomlari insonning o‘zini anglashga bo‘lgan intilishlari natijasi hamdir. Ayrim zoonimlarning sinonimiyasi, poetik vosita sifatidagi o‘rni haqida boshqa boblarda so‘z borishi mumkinligi bois ularning ayrimlari

xususida qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Qo'y va qo'zi zoonimlari

Tadqiqotchilar turkiy qatlamga mansub so'zlarning ko'pchiligi bir bo'g'inli so'zlardan tashkil topganini ta'kidlashgan [Неъматов 1992, 76; Раҳматуллаев 2000, 11]. Haqiqatan ham, "Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati"da berilgan 1544 ta bir bo'g'inli so'zlarning 855 tasi turkiy, qolgan 345 tasi arabcha, 340 tasi forschadir [Шодиев 2008, 10].

Asarda keltirilgan turkiy qatlamga mansub so'zlarning tarixiy-etimologik tavsifi ham yuqoridagi fikrlar to'g'riligini tasdiqlaydi. Bundan tashqari, bugungi kunda eng kichik ma'noli komponent deb qaralgan CVC (undosh+unli+undosh) ko'rinishida bo'lgan ayrim so'zlarning tarixan yasama bo'lganligini ko'rsatadi. Masalan, "go'sht, jun, sut olish uchun boqiladigan uy hayvoni" ma'nosidagi *qo'y* so'zini olaylik: Ul *qo'yni* ko'tarib, yozig'a eltib o'tlatur erdi. Bu so'z M.Koshg'ariy tomonidan *qoy*, *qon* tarzida ko'rsatilib [Кошғарий 1960, 154-155], uning dastlabki shakllari *qod* va *qoz* bo'lganini taxmin qilish mumkin. Chunki, "Qutadg'u bilig"da ham bu so'z *qoy* shaklida ishlatilsa-da, Hamal burjining nomi *Qozы* tarzida tilga olinadi [Содиқов 1989, 298]. Asarda Savr burjining nomi *Ud* tarzida ishlatilgani, shuningdek, *içak* so'zi bilan sinonimlik kasb etib, "sigir" ma'nosini berganiga qarab xulosa chiqaradigan bo'lsak, bu so'z keyinchalik "ho'kiz" ma'nosida *uy* shaklida ishlatilgan [Навоий асарлари луғати 1972, 623]. Xuddi shu tarzda bu so'zning omonimi "biror makonga joylashtirmoq" ma'nosidagi fe'lning dastlabki shakli *qod* bo'lgan [Древнетюркский словарь 1969, 451-453]. Ushbu so'z tahlilida Sh.Rahmatullayev "*qoz*-, *qot*-" so'zlarini ham qamrab olib fikr yuritsak, qadimgi turkiy tilda "o'rin" ma'nosini anglatgan *qo* oti mavjud bo'lganiga, *qod*, *qoy*-, *qot*- so'zlari oxiridagi undoshlar aslida fe'l yasovchi ekaniga ishonch hosil qilamiz", deb yozadi [Раҳматуллаев 2000, 583]. Olim ta'kidlaganidek, ushbu misollardagi -d, -y "yo'nalish", -z, -t "qoldirish" ma'nosini ifodalagan bo'lib chiqishini *tʏy* (bu o'rinda biror narsani yig'ishtirib, joylash, *tug*- fe'lining qipchoq lahjasidagi shakli) va *tut*- fe'llarini qiyoslash orqali ham ko'ramiz. Shu tariqa *qoy* va *qozы* so'zlarining ildizi umumiy deb hisoblasak, *qoy* so'zining o'zi *qo* o'zagidan hosil bo'lgan sanaladi.

Lekin bu masala anchayin murakkab bo'lib, N.A.Baskakov ancha yillar oldin ta'kidlagan bo'lishiga qaramay, "turkiy o'zaklarning qurilish muammosi va ularning fonetik tarkibi haqidagi munozara

hamda ularning tadrijiy taraqqiyoti (C)VC-CV(C)- (C)V(C)-CVCdan boshlanganmi yoki V>CV-VC-CVCdan boshlanganmi, bu narsa hozirgi paytgacha tortishuvchi va hal etilmay kelinmoqda” [Баскаков 1979, 141].

Demak, *qod* // *qoz* (“z” tishora undosh) // *qoy* qadimgi turkiy *qo* – “o‘rin” so‘ziga “joylashish” ma’nosidagi -d// -y qo‘shimchasini qo‘shish orqali yasalgan. Buni mazkur jonivorning dastlabki uy hayvonlaridan bo‘lganini taxmin qilish, ajdodlar tomonidan dastlab xonakilashtirilgan jonzotlardan ekanini hisobga olish bilan asoslash mumkin. Shunga ko‘ra, -d// -y undoshlari “joylashish” ma’nosida ayni paytda ham ot, ham fe’l hosil qilishi ayon bo‘ladi. Turkiy tillarda ot va fe’l o‘rtasidagi bu tariqa yuzaga kelgan omonimlar maxsus o‘rganilgan [Щепбак 1961, 18-29; Капсибеков 1986, 271]. Yuqoridagi fikrga yana bir dalil sifatida quyidagi lisoniy faktga e’tibor qarataylik: Mahmud Koshg‘ariy *qoy*ning *y* undoshi *nga* almashgan *qon* shakli ham borligini ko‘rsatgan [Кошғарий 1963, 154]. So‘zning bu shaklini qadimgi turkiy tildagi “ma’lum bir sathdan joy olmoq” ma’nosidagi *qon*- fe’liga qiyoslasak, har ikkala so‘zning (*qoy* va *qon*) nomlanish tamoyili bir xil bo‘lganini kuzatamiz.

Hozirgi usmonli turk tilida *koyun*, ozarboyjon, turkman tillarida *g‘ojun*, oltoy, qozoq, qoraqalpoq, qirg‘iz, no‘g‘oy, uyg‘ur, gagauz tillarida *kojun*, tuva, xakas tillarida *xoi* bo‘lgan bu so‘zning oltoy oilasiga mansub mo‘g‘ul tilida *xoni(n)*, manjur tilida *xonin*, tungus tilida *konin* [Щепбак 1961, 110] bo‘lgani ham bu so‘zning naqadar qadimiyligiga dalolat qiladi. Sh.Rahmatullayev *qoyun* va *qonyn* shakllaridagi -n qo‘shimchasini kichraytirish-erkalash ma’nosini ifodalasa kerak, degan mulohazani bildiradi [Рахматуллаев 2000, 583]. Ibn Muhanna lug‘atida ham ushbu shakl keltirilgan [Мелиоранский 1900, 108].

Ilon zoonimi

Mahmud Koshg‘ariy “Devonu lug‘otit turk”da *o‘q ilon* zoonimini “o‘zini odam va boshqalarga otadigan ilon” deb izohlaydi [Кошғарий 1963, 36]. *ilon*//*yilon* so‘zining etimologiya xususida Sh.Rahmatullayev qadimgi turkiy tildagi “qimirla-”, “jil” ma’nosidagi *uyul*- fe’liga -an qo‘shimchasi qo‘shib yasalganini yozadi [Рахматуллаев 2000, 116]. Ko‘rinadiki, bunda zoonim etimologiyasi jonivorning tashqi belgisiga asoslangan. Forsiy *mor* so‘zi pahlaviy tilida *mâr* shaklida, sanskritcha “o‘ldiruvchi, qotil” ma’nosidagi *mâra* so‘zi bilan o‘zakdoshdur. “Avesto”da *mairya* so‘zi “ziyonkor”, “zararkunanda” ma’nosini beradi. Bularning barchasi

o'lmoq ma'nosidagi *mar* fe'lga bog'lanadi [Tabriziy 1997, 1933].

"Lahjatu-l-lug'ot" materiallari o'zbek mumtoz matnlarida uchraydigan sinonimlar, aniqrog'i sinonim so'zlar o'rtasida muayyan ma'no farqlarini aniqlashda katta ahamiyat kasb etadi. Buni "Lahjat ul-lug'ot"dagi *at* (ot) maqolasi va o'zbek mumtoz matnlaridagi *ot* tushunchasini ifodalovchi so'zlar qiyosi orqali ko'rishimiz mumkin.

Ayrim tadqiqotchilar *ot* so'zini turk-mo'g'ul parallellaridan biri sifatida qayd etadilar [Нуриева 1985, 379]. A.M.Shcherbak esa, aksincha, bu so'zni turk va mo'g'ul tillari o'rtasida hech qanday aloqasi bo'lmagan so'zlar sirasida qayd etadi.

Qaysi aduv uzraki, yetkurdi *ot*,
Oni piyoda etibon qildi mot ["Riyozi ud davla", 256^a].

Ko'rinib turibdiki, parchada *ot* so'zining ham zoonim, ham shaxmat atamasi ma'nosi orqali iyyom san'ati yuzaga kelgan. *Piyoda* so'ziga ham urfiy, ham istilohiy ma'no berish hamda *mot* so'zining istilohiy va qilmoq fe'li bilan birikib anglatgan frazeologik ma'nosi bunga imkon bergan. Baytdagi *aduv*, *piyoda*, *mot qilmoq* so'zlarining mavjud ma'no tovlanishlarini e'tiborga olib, aytish mumkinki, *ot yetkurmak* fe'li orqali uchinchi ma'no – nomini baland qilmoq, shukuhidan larzaga solmoq mazmuni ham nazarda tutilgan. Bu holda baytda zulvujuh yuzaga kelgani ayon bo'ladi. Boshqa misollarga murojaat qilaylik: "ot va tevalarin serob qilib..." ["Riyozi ud davla", 269^b]. Bu kabi misollar Ogahiy tarixiy asarlarining nazmiy qismlari nasriy qismlarga nisbatan lingvoestetik jihatdan ustunligini ko'rsatadi. Bu, albatta, tabiiy holat. Ogahiyda otning maxsus bir turi *to'pchoq ot* birikmasi orqali ham ifodalangan: "... *to'pchoq ot* va zarrin liboslar in'omi bila sarafrizliq yetkurdi. ["Riyozi ud davla", 272^b]

Tavsani توسنى so'zi "Navoiy asarlari lug'ati"da "sho'x ot, o'ynoqi ot, to'pchoq" tarzida izohlanib, forscha so'z deb berilgan [Навоий асарлари луғати 1972, 584]. L.Budagov ham ushbu so'zni turkiy tillar uchun forsiy o'zlashmalardan biri hisoblagan [Бударов 394]. M.Mu'in mazkur so'zning "Devonu lug'ot it-turk"dan joy olganini qayd etar ekan, uning fors tilida qadimdan ishlatilib kelinayotganini "Lug'ati furs"dagi Minjik Termiziy qalamiga mansub bir bayt orqali ko'rsatadi va uning boshqa eroniy tillardagi shakli keltirilmagani o'quvchiga forsiy so'z emasligi xususida xulosa chiqarishi uchun asos bo'ladi. Fors tilida shu asosda *tavsani* توسنى (eski o'zbek tilida *tavsani*) – "sarkashlik qilish, bo'ysunmaslik" so'zi yasalgan. M.Mu'in bu so'zga "Lug'ati furs"dan joy olgan Og'ochiy qalamiga mansub

quyidagi baytni misol keltiradi:

Tavsaniy kardam nadonistam hame

K-az kashidan saxttar gardad kamon.

“Devon”da *tavsan tusan* تُسَن shaklida “toy” deb izohlangan. S.Mutallibov “bu so‘z Navoiy asarlarida *tavsan* tarzida sho‘x, o‘ynoqi ot ma‘nolarida uchraydi” – deb qayd etadi [Кошғарий 1960, 382]. “Alisher Navoiy asarlari tilininng izohli lug‘ati”da “tavsan”ning ma‘nolari misollar orqali izohlangan.

Asb so‘zi eroniy tillar uchun umumiy lug‘aviy birliklardan sanalib, uning turli eroniy tillardagi shakli bir-biriga yaqin. Ogahiyda ot so‘zining ma‘nodoshidan tashqari shaxmat atamasi sifatida ham ishlatilgan:

Summi *asb* etib tog‘ni gard gard,

Hamul nard etib kun yuzin lojuvard [“Riyozi ud davla”, 259^b].

Yilqi so‘zi. Bu so‘z “hayvon” ma‘nosida “Qudag‘u bilig”da bir necha bor ishlatilgan [Kutadgu bilig 1979, 539]. Ogahiy tarixiy asarlari tilida *yilqi* shaklidagi so‘z ikki xil ma‘no beradi:

1. Yillik, yilga oid: “...*har yilqi* (har yilgi) qarori voqe‘idin ziyoda in‘om qilib, ahli sipohni xurram va shodkom qildi” [“Riyozi ud davla”, 309^a].

2. Ot. “...*yilqi* yili sana ming ikki yuz ellikda...” [“Riyozi ud davla”, 276^a].

Muchal hisobidagi ot yili Ogahiy tarixiy asarlarida asosan *yilqi yili* shaklida ishlatilgan: “Hamul yil, ya‘ni *yilqi yili*... g‘azot savobi tahsili iroda qilib...” [“Riyozi ud davla”, 286^b]; “*yilqi yili* rabialavval oyining o‘n segizida dushanba kunikim, as‘adi soot va arshadi avqot erdi” [Jome‘ ul voqe‘ati sultoniy, 11^a]. Demak, Ogahiy davrida xalqona ifoda shunday bo‘lgan. Xorazmlik keksalar yaqingacha ot yilini yilqi yili deyishlari sababi shu bilan oydinlashadi.

Alisher Navoiy asarlari tilida bu ikki so‘z alohida shakllarga ega, ya‘ni “yilqi” (hayvon) *ilqi* ايلقى; “yilqi” (yillik, yilgi) esa *ilg‘i* ايلغى tarzida ishlatilgan [Навоий асарлари учун қисқача луғат, 1993 109]. Ogahiy tarixiy asarlarida sintaktik omonimlarga misol bo‘la oladigan badiiy barkamol o‘rinlar aynan *yilqi* so‘zi shakldoshligi bilan bog‘liq. Ularning tahlili, bir tomondan, eski o‘zbek tilidagi lug‘aviy omonimlar tabiatini o‘rganishga yordam bersa, ikkinchi tomondan, Ogahiyning shakldosh so‘zlardan foydalanish bobidagi poetik mahoratidan zavqlantiradi. Masalan, “Jome‘ ul-voqe‘oti sultoniy”dan joy olgan masnaviylarning birida shunday satrlar bor:

Birov oldi komin surib *yiqisin*,
Na bir *yilqisin*, balki ming *yilqisin* [“Jome’ ul voqe’ati sultoniy”,
47^a].

Baytda qo’llanilgan *yilqisin* so’zining birinchisi “yilqisini”, “ot-ulovini”; ikkinchi va uchinchi qo’llanishida “yilgisini”, “yilligini” tarzida tushunish mumkin. Bunda baytning umumiy mazmuni “birovlar maqsadiga erishib (g’orat qilinganlar)ning ot-ulovini oldi, nafaqat bir ot-ulovini, balki ming ot-ulovini oldi” tarzida namoyon bo’ladi. Endi aynan shu baytni

Birov oldi komin surub *yilqisin*,

Na bir *yilqisin*, balki ming *yilqisin* – tarzida tushunib o’qisak, bayt mazmuni “birovlar maqsadiga yetgan holda (g’orat qilinganlar) ning yilqisini oldi. Ular nafaqat bir yilgi, balki ming yillik orzulariga erishdi” ko’rinishini oladi. Asarda so’z ketayotgan voqealar bayoni ham, baytning umumiy ruh va mazmuni ham, muhimi, eski o’zbek tilining grammatik qurilishi ham bunga imkon beradi. Shuning uchun ham badiiy barkamol satrlar nazmda bo’lsin, nasrda bo’lsin, grammatik qoidalarga to’la rioya qilingin holatdagina yuzaga keladi. Bu kabi baytlar Ogahiy Alisher Navoiyga badiiy mahorat bobida to’la ergashganligini ko’rsatib beruvchi faktik material hamdir. Qolaversa, baytda Ogahiy eski o’zbek tilining leksik va sintaktik imkoniyatlarini namoyon qila olgan. Umuman olganda, tilning qator sathlardagi imkoniyatlari uning sintaktik qurilishida namoyon bo’lishi ma’lum. Qizig’i shundaki, *yilqi* (chorva) va *yilqi* (yilgi, yillik) so’zlarining shakldoshligidan foydalanib, tajnis hosil qilish “Qutadg’u bilik”da ham uchraydi:

Tili yalg’an erning jafa qilqi ul,
Jafa kimda ersa o’shul *yilqi* ul.
Kishi yalg’anindan tilama vafa,
Bu bir so’z sinamish o’kush *yilqi* ul.

Ogahiy “Qutadg’u bilik” bilan tanish bo’lmagani aniq. Bunday faktlar esa buyuk iste’dodlar va maslakdoshlar g’oyibona bir-birlari bilan hamfikir bo’lishidan darak beradi.

Kumayt so’zi. “Chahorshanba kuni Yog’lito’pa mavzeidin davlat *kumaytig’a* rukub qilib, ... [“Riyo’z ud davla”, 265^b]. Bu so’z Xorazmshoh Otsiz qalamiga mansub quyidagi qit’ada ham ishlatilgan:

اگر باد پايست يکران شاه

اکمیت مرا هم پای لنگ نیست [ذبیح الله صفا. تاریخ ادبیات در ایران 3731].

(Tarjimasi: “Agar shoh (Sulton Sanjar)ning yakroni (oti) shamoldek uchqur bo’lsa ham, bizning kumayt (ot) oyog’i ham

oqsoq emas”). Shu o‘rinda Zabihullo Safo *kumayt* so‘ziga “qizil rangli ot” deb izoh bergan.

Kumayt so‘zi L.Budagov tomonidan ham arabcha so‘z sifatida qayd etilgan ma’nosida berilgan. *Kumayt* “Navoiy asarlari lug‘ati”da “1. To‘riq, chopqir ot. 2. Qoramtil qizil ot” tarzida izohlangan bo‘lsa, “Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug‘ati”da faqat “To‘riq ot, chopqir ot” qismi berilgan [Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати 1983, 137]. Bu so‘zning “qoraga moyil qizil sharob” ma’nosi ham mavjud. “Burhoni qote”da “*kumayti nishot*” birikmasi “qizil sharob” tarzida izohlangan. *Kumayt*ning siniq ko‘pligi *kumt* dir.

Yakron so‘zi tarixan ikki qismdan iborat: *yak+ron*. *Yak* bir (1) ma’nosini berib, qadimgi fors tilida *aivaka*, avestoviyda *aeva* [Bahrami, Jonnaydi 1990, 27], pahlaviy tilida *ēv*, *ēvak* shakllariga ega bo‘lgan bo‘lsa, pushtu tilida *yo*, yag‘nob tilida *i* shakliga ega Mazkur sonning sharqiy eroniy tillardagi shakli fors tilidagi yoyi vahdat – birlik, yagonalikni ifodalovchi “yo”ning kelib chiqishini oydinlashadi. “Yo-yi vahdat” eski o‘zbek tilida ham keng qo‘llanilgan. Masalan, “... *mehribone* topmadim” (Alisher Navoiy) – “bir mehribon topmadim”; “zamon ko‘rmadi men kebi *nodire*” va hokazo. Xorazmiy tilida artikl masalasi A.A.Freyman tomonidan maxsus tadqiq qilingan [Фрейман 1951, 42-44]. Bir sonining yag‘nob tilidagi shakli xorazmiy tilidagi artikl evolyutsiyasini tasavvur qilishga yordam beradi. Shu tarzda Xorazm shevalaridagi *yap* so‘zining etimoni (*y*) *i+ap* (ob – suv) ekaniga shubha qolmaydi.

So‘zning ikkinchi qismi *-ron* esa forsiy *rondan* 1) راندن haydamoq; 2) yurgizmoq fe‘lining hozirgi zamon o‘zagi sanaladi [Персидско-русский словарь 710, 1983] va so‘z yasovchi sifatida haydovchi (*govron*); yurgizuvchi (*hukmron*); bo‘ysundiruvchi (*komron*) kabi ma’nolarni beradi. Demak, har ikkala qism birgalikda “bir (zarb bilan) yuruvchi” degan ma’noni beradi. Bunday talqinga shu tipdagi *yaknazar*, *yakson*, *yakrang* kabi so‘zlar ma’nolari asos bo‘ladi.

Mazkur so‘zning yuqoridagi tarzda tarixiy-etimologik tahlili uning onomasiologik jihatini yoritish uchun muhim. Qadimiy lug‘atlarda *yakron* “asil va yaxshi ot”; “sariq va qizil orasidagi bir tusli ot”, “yoli va dumi oq ot” [شمس الدين محمد بن ص ٣٤٢٢ خلف تبریزی . برهان قاطع ٦٨٣١] tarzida talqin qilingan. Demak, *yakron* uchun qayd etilganlardan birinchisi xos bo‘lib, nom uchun otning rangi emas, xususiyati asos bo‘lgan.

Adham “qorato‘riq ot” [Навоий асарлари луғати 1972,

31]: “Chobuksuvori qalam sahifayi maydonig’a bu yonglig’ *adham* surarkim,... [“Firdavs ul iqbol”, 1038]; “Shanba kuni andin nahzat *adhamig’a* rukub qilib, harakat alamin jilvag’a kirguzib, dabdabai tamom va kavkabi molokalom bila masnadi xulofotg’a nuzul qildi” [“Firdavs ul iqbol”, 1102].

“Yurumol ot” ma’nosidagi *takovar* ham mana shu guruhga mansub:

Bu yanglig’ ikki kun amvoji mansur,
Surub ul julg’ada har yon *takovar* [“Riyozi ud davla”, 263^b].

Bu so’z “chopqir ot” ma’nosini anglatganini Ogahiy Buroqni *takovar* deb ta’riflagani ham tasdiqlaydi:

Chu surdi lamakon sari *takovor*,
Bo’lub payki oning Nomusi Akbar [“Riyozi ud davla”, 247^a].

Ogahiy tarixiy asarlarida “ot” tushunchasini ifodalovchi so’zlardan biri *raxsh*dir:

Ang’a gom ursa *raxshi* bodraftor,
Botib to tizg’acha bo’lg’usi nokor
[“Riyozi ud davla”, 256^b].

Rustamning afsonaviy oti laqabi ham *Raxsh* bo’lgani ma’lum. *Raxsh* haqida “Farhangi “Shohnoma”da ma’lumotlar berilgan.

O’zbek mumtoz adiblari tilida *javod* so’zi ham ishlatilgan. Uning tulpor ma’nosini anglatishini arablar orasida *ان خَوادُ قَدْ يَعْتَرُ* – “Tulpor ham qoqiladi-ku!” maqoli mashhurligidan ham bilsa bo’ladi. *Javod*ning birlamchi ma’nosi “saxovatli” bo’lib, Ogahiy tarixiy asarlari faqat shu ma’no ko’zga tashlandi: “Ul (O’g’uzxon) basi *javod* va asru oqil erdi” [“Firdavs ul iqbol”, 84].

Lug’atda qo’llangan so’zlar mavzu nuqtayi nazaridan juda kengdir. Ularni mavzuviy-semantik guruhlarga ajratib tahlil va tadqiq qilish qaysi yo’nalishda salmog’i qay darajada ekanligini va aniq chegarasini aniqlash imkonini beradi. Mumtoz adabiyotimizning lingvopoetik jihatdan tahlil qilishda ham mazkur lug’atning so’z boyligi muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar

Алишер Навоий. 1996. *Мукаммал асарлар тўплами*. 12-том. Тошкент: Фан.

Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. 1983. жилдлик. 2-жилд.

Баскаков, Н.А. 1979. *Историко-типологическая морфология тюркских языков (структура слова и механизм агглютинативу)*.

- Москва: Наука.
- Bahrami, E., Jonnaydi, F. 1990. "Dictionary of the Avesta". *Bonyod-e Nishopur* 1, 27. Teheran.
- Древнетюркский словарь*. 1969. Ленинград.
- Фрейман, А.А. 1951. *Хорезмийский язык*. Материалы и исследования I. Москва: Издательство Академии наук.
- Иброҳимов, С., Шамсиев, П. 1972. *Навоий асарлари луғати*. Тошкент: Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.
- Капсибеков, Е.З. 1986. *Глагольно-именная корреляция гомогенных корней в тюркских языках*. Алма-ата: Наука.
- Lowmianski, H. 1986. *Studia nad dziejami Słowiańszczyzny, Polski i Rusi w wiekach średnich*. Poznań: UAM.
- Маҳмуд Замахшарий. 2018. *Муқаддимат ул-адаб*. I жилд. Исмлар боби. Нашрга тайёрловчилар А.Ўрозбоев, А.Матниёзов, Л.Абдукаримов. Тошкент: Наврӯз.
- Маҳмуд Кошғарий. 1960. *Девону луғотит турк*. Биринчи том. Таржимон ва нашрга тайёрловчи С.Муталлибов. Тошкент: Ўз ФАН.
- Маҳмуд Кошғарий. 1963. *Девону луғотит турк*. Учинчи том. Таржимон ва нашрга тайёрловчи С.Муталлибов. Тошкент: Ўз ФАН.
- Muhammadrizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy *Riyoz ud davla* O'zR FA Sharqshunoslik instituti. 5364/ II.
- Muhammadrizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy *Firdavs ul iqbol* O'zR FA Sharqshunoslik instituti. 5364/ I.
- Muhammadrizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy *Jome' ul-voqe'oti sultoni*. O'zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti. №9786.
- Нурмонов, А. 2014. *Лингвистик таълимотлар тарихи*. Тошкент: Фан.
- Раҳимов, А.С. 2002. Ўзбек халқ дostonлари лексикасининг қиёсий-тарихий таҳлили (Эргаш Жуманбулбул ўғли ижоди мисолида). Филол. фан. номз. дис. автореф. Самарқанд.
- Неъматов, Ҳ. 1992. *Ўзбек тили тарихий фонетикаси*. Тошкент: Ўқитувчи.
- Навоий асарлари луғати*. 1972. Тузувчилар Иброҳимов С., Шамсиев П. Тошкент: Адабиёт ва санъат.
- Навоий асарлари учун қисқача луғат*. 1993. Тузувчи Б. Ҳасанов Б. Тошкент.
- Kutadgu Bilig* III: 1979. indeksi neşre haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce. İstanbul : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Раҳматуллаев, Ш. 2000. *Ўзбек тилининг этимологик луғати*. Тошкент: Университет.
- Содиқов Қ. 1989. "Қутадғу билик"нинг тил хусусиятлари". *Ўлмас обидалар*, 298-300. Тошкент: Фан.
- Фаридиддин Аттор. 2006. *Мантиқут-тайр*. Тошкент: Фан.
- Шамсиддин Муҳаммад бин Халаф Табризий. 1997. *Бурҳони қомеъ*. Техрон: Амири кабир.
- Шодиев, Ф. 2008. *Ҳозирги ўзбек тилида бир бўғли сўзларнинг*

структур-семантик талқини ва деривацион хусусиятлари: Филол. фанл. номз. дисс. автореф. Тошкент.

Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 2004. Тошкент. Ўзбекистон миллий энциклопедияси.

Персидско-русский словарь. 1983. В 2-х томах. Отв. Ю.А. Рубинчик. Москва.

Зарипов, Б. 2002. *Алишер Навоий асарлари тилида зоонимлар*: Филол. фан. номз. дисс. автореф. Тошкент. Фан.

Щербак, А.М. 1961. “Названия домашних и диких животных в тюркских языках”. Историческое развитие лексики тюркских языков, 82-172. Москва: Институт языкознания АН СССР.

[https://ru.wikipedia.org/wiki/ Горностай](https://ru.wikipedia.org/wiki/Горностай)

https://api-mag.kursksu.ru/media/pdf/020-009_i0HFz27.pdf

Zoonyms represented in “Lahjatu-l-lug’ot”

Umida Radjapova¹

Abstract

Nowadays, the study, translation and analysis of the manuscripts existing in our scientific heritage is considered one of the most urgent issues. The work “Lahjatu-l-luguot” that we are studying serves as a program for revealing the linguistic features of the works of our classical heritage and understanding their meaning. In this article, the zoonyms mentioned in the work “Lahjatu-l-luguot” are analyzed, their naming rules, reasons and motives are determined, animal names are analyzed in the understanding of the classic text. Animal names given in the work form a large system. Ornithonyms, another type of zoonyms, are analyzed. Alisher Navoi’s work “Muhokamat ul-lughatayn” also talks about the peculiarities of zoonyms in the Uzbek language. Most of them are unfamiliar to today’s generation. The reason for this is that for today’s generation, the imagination of zoonyms and ornithonyms used and interpreted by Alisher Navoi is not enough. The special attention of the Turkic peoples to the animal world is also proved by the muchal account.

Key words: *zoonym, ornithonym, denomination, muchal calculation, horoscope, gradual development, historical-etymological description.*

---

¹Umida B. Radjapova – senior lecturer, Urganch State University.

E-mail: radjapovaumida87@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4998-7286

For citation: Radjapova, U. 2022. “Zoonyms represented in “Lahjatu-l-lug’ot”. *Golden scripts* 4: 101-116.

References

- Alisher Navoiy. 1996. *Mukammal asarlar to‘plami*. 12-tom. Toshkent: Fan.
- Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug’ati. 1983. jildlik. 2-jild.
- Baskakov, N.A. 1979. *Istoriko-tipologicheskaya morfologiya tyurkskix yazikov (struktura slova i mexanizm agglyutinatsii)*. Moskva: Nauka.
- Bahrami, E., Jonnaydi, F. 1990. “Dictionary of the Avesta”. *Bonyod-e Nishopur* 1, 27. Teheran.
- Drevnetyurkskiy slovar*. 1969. Leningrad.
- Freyman, A.A. 1951. *Xorezmiyskiy yozik*. Materialy i issledovaniya I. Moskva: Izdatelstvo Akademii nauk.
- Ibrohimov, S., Shamsiev, P. 1972. *Navoiy asarlari lug’ati*. Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti.
- Kapsibekov, Y.Z. 1986. *Glagolno-imennaya korelyatsiya gomogennix korney v tyurkskix yazikax*. Alma-ata: Nauka.
- Lowmianski, H. 1986. *Studia nad dziejami Słowiańszczyzny, Polski i Rusi w wiekach średnich*. Poznań: UAM.
- Mahmud Zamaxshariy. 2018. *Muqaddimat ul-adab*. I jild. Ismlar bobi. Nashrga tayyorlovchilar A.O’rozboev, A.Matniyozov, L.Abdulkarimov. Toshkent: Navro’z.
- Mahmud Koshg’ariy. 1960. *Devonu lug’otit turk*. Birinchi tom. Tarjimon va nashrga tayyorlovchi S.Mutallibov. Toshkent: O’z FAN.
- Mahmud Koshg’ariy. 1963. *Devonu lug’otit turk*. Uchinchi tom. Tarjimon va nashrga tayyorlovchi S.Mutallibov. Toshkent: O’z FAN.
- Muhammadrizo Erniyozbek o’g’li Ogahiy *Riyoz ud davla* O’zR FA Sharqshunoslik instituti. 5364/ II.
- Muhammadrizo Erniyozbek o’g’li Ogahiy *Firdavs ul iqbol* O’zR FA Sharqshunoslik instituti. 5364/ I.
- Muhammadrizo Erniyozbek o’g’li Ogahiy *Jome’ ul-voqe’oti sultoni*. O’zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti. №9786.
- Nurmonov, A. 2014. *Lingvistik ta’limotlar tarixi*. Toshkent: Fan.
- Rahimov, A.S. 2002. *O’zbek xalq dostonlari leksikasining qiyosiy-tarixiy tahlili (Ergash Jumanbulbul o’g’li ijodi misolida)*. Filol. fan. nomz. dis. avtoref. Samarqand.
- Ne’matov, H. 1992. *O’zbek tili tarixiy fonetikasi*. Toshkent: O’qituvchi.
- Navoiy asarlari lug’ati*. 1972. Tuzuvchilar Ibrohimov S., Shamsiev P. Toshkent: Adabiyot va san’at.
- Navoiy asarlari uchun qisqacha lug’at*. 1993. Tuzuvchi B. Hasanov B. Toshkent.
- Kutadgu Bilig* III: 1979. Indeksi neşre haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertka ya, Nuri Yüce. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Rahmatullaev, Sh. 2000. *O’zbek tilining etimologik lug’ati*. Toshkent: Universitet.

- Sodiqov Q. 1989. "Qutadg'u bilik"ning til xususiyatlari". *O'lmas obidalar*, 298-300. Toshkent: Fan.
- Farididdin Attor. 2006. *Mantiq ut-tayr*. Toshkent: Fan.
- Shamsiddin Muhammad bin Xalaf Tabriziy. 1997. *Burhoni qote'*. Tehron: Amiri kabir.
- Sherbak, A.M. 1961. "Nazvaniya domashnix i dikix jivotnix v tyurkskix yazikax". *Istoricheskoe razvitie leksiki tyurkskix yazikov*, 82-172. Moskva, Institut yazikoznaniya AN SSSR.
- Shodiev, F. 2008. *Hozirgi o'zbek tilida bir bo'g'nli so'zlarning struktur-semantik talqini va derivatsion xususiyatlari*: Filol. fanl.nomz. diss. avtoref. Toshkent.
- O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi*. 2004. Toshkent. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
- Persidsko-russkiy slovar*. 1983. V 2-x tomax. Otv. Y.A. Rubinchik. Moskva.
- Zaripov, B. 2002. *Alisher Navoiy asarlari tilida zoonimlar*: Filol. fanl.nomz. diss. avtoref. Toshkent. Fan.
- <https://ru.wikipedia.org/wiki/Gornostay>
- https://api-mag.kursksu.ru/media/pdf/020-009_i0HFz27.pdf

MAQOLA TAQDIM QILISH TALABLARI

“Oltin bitiglar – Golden Scripts” jurnali – Sharq adabiyoti va madaniyati, ijtimoiy-ma’naviy hayoti, tilshunoslik va aniq fanlar, dinshunoslik va ilohiyotshunoslikka oid ahamiyatli qo’lyozma manbalar, xalq og’zaki ijodi namunalariga bag’ishlangan ilmiy tadqiqotlar xulosalarini chop etishga mo’ljallangan.

I. Maqola taqdim etish uchun umumiy talablar

Qo’lyozmalar yil davomida o’zbek, ingliz, rus, fors, shuningdek, turkiy tillarda topshirilishi mumkin. Agar muallif o’z maqolasini jurnalning muayyan sonida nashr etmoqchi bo’lsa, unda qo’lyozma jurnal nashridan kamida besh oy oldin taqdim etishi kerak.

Qo’lyozmalar MS Word (.doc) formatida (oltinbitiglar@gmail.com) elektron pochta-siga yuborilishi kerak. Iqtiboslar va izohlar bo’yicha MS Word menejerini qo’llash lozim.

Barcha qo’lyozmalar muallif (mualliflar) haqidagi qisqacha ma’lumot bilan yuboriladi.

Asosiy matn *Times New Roman* shrifti, 14 hajm, satr oralig’i 1 interval, hoshiyalar chapdan 3 sm, o’ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm bo’lishi kerak.

Maqolalar *The Chicago Manual of Style, 16th Edition* formatida shakllantirilishi lozim.

Maqola matni 3 000–5 000 so’zdan iborat bo’lishi kerak.

100–150 so’zdan iborat o’zbek va ingliz tillaridagi abstrakt (annotatsiya) va 5–10 so’zdan kam bo’lmagan kalit so’zlar (o’zbek va ingliz tillarida). Abstrakt maqolaning maqsadi, metodologiyasi va natijalarini qisqacha ifodalashi kerak.

Adabiyotlar ro’yxati 5 sahifadan oshmasligi lozim.

Kitobga taqriz (ingliz yoki boshqa tillarda bo’lishi mumkin) 1500 so’zdan oshmasligi talab etiladi.

Taqriz formati: 1) sarlavha: kitob nomi, muallif (mualliflar), nashr qilingan shahar: nashriyot nomi, nashr yili, sahifasi soni. Narxi, ISBN raqami, (qattiq/yumshoq muqova); 2) taqriz so’ngida: taqrizchining F.I.O., ish joyi, pochta manzili.

II. Maqola bo’limlarini rasmiylashtirish

Maqola nomi – normal harflarda, to’q bo’yoqda, 16 hajm.

Maqola nomi o’zbek va ingliz tillarida (agar maqola boshqa tillarda yozilgan bo’lsa, maqola yozilgan til va ingliz tilida) beriladi.

Maqola sarlavhasidan keyin sahifaning o’ng chetida muallifning ism-familiyasi yozilib, oxiriga yulduzcha (*) ishorasi

qo'yiladi va sahifa pastida muallif haqida quyidagi qisqa ma'lumotlar beriladi: F.I.O., ilmiy daraja va unvon; ish joyi; e-pochta va ORCID ID (raqami).

Maqola kirish, asosiy qism bo'limlari va xulosadan tashkil topadi.

Maqola bo'limlari sarlavhasi – *yotiq*, 14 hajm.

III. Maqolada tarjimalardan foydalanish

Boshqa tillardagi matn yoki boshqa manbalar tarjimoni aniq ko'rsatilishi kerak. Agar matn maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan bo'lsa, u holda "tarjima muallifniki" shaklida beriladi.

Rasmiy nashrdan olingan tarjima-matn tahrir qilinmaydi.

Zarur holatda tarjima matnga sana, turli diakritik belgilar va boshqa elementlar kiritilishi mumkin.

Tarjima qilingan matn olingan manba nomi asl holicha beriladi. Zarur deb topilsa, uning nomi qavs ichida berilishi mumkin.

Geografik nomlar tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Tashkilotlar nomi tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Davr nomi rasmiy qabul qilingan shaklda beriladi.

IV. Ko'chirma va tarjima parchaning berilishi

Manbadan olingan ko'chirma parcha asosiy matndan 1 qator tashlab ajratiladi, satr oralig'i 1 interval, markazda, 12 hajmda yoziladi.

Ko'chirmaning tarjimasi qavs ichida ( ) satr boshidan yozilishi kerak. Bunday ko'chirma *Times New Roman* shrift, 12 hajm, normal yozuvda beriladi.

V. Havola va izohlar berish

Manbaga havola matn ichida to'rtburchak qavsda [ ] beriladi. Havola qilingan manbalar bir nechta bo'lsa, ular nuqtali vergul (;) bilan ajratiladi.

Izohlar tegishli sahifa pastida, tartib raqami bilan joylashtiriladi.

VI. Qo'lyozma (toshbosma) manbalar va nashr etilgan asarlar bibliografiyasi

Bibliografiyada muallif yoki asar nomi satrboshidan, boshqa barcha qatorlari abzasdan yoziladi. Adabiyotlar *bibliografiyada* o'zbek lotin alifbosi tartibida ko'rsatiladi.

6.1. Qo'lyozma va toshbosma manbalar bibliografiyasi

Qo'lyozma yoki toshbosma manbalarni bibliografiyada o'zi yozilgan grafikada berish maqsadga muvofiq. Lotin alifbosidagi transliteratsiyasini berish ham mumkin. Ba'zan qo'lyozma asarning nomi muallif ismidan oldin yozilishi ham mumkin.

Muallif nomi. Ko'chirilgan asr (agar mavjud bo'lsa). Asar nomi. Qo'lyozma (toshbosma): saqlanayotgan joy, inventar raqam.

Xondamir. XV asr. Makorim ul-axloq. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 742.

Matnda qo'lyozma (toshbosma)ga havola berish:

[Xondamir, Makorim, 17^a]

7.2. Kitoblar uchun

Bibliografiyada:

Familiya, ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011. *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Familiya kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2011, 99]

Agar bir muallifning bir yilda nashr qilingan kitoblaridan foydalanilgan bo'lsa, bibliografiyada kitobning nashr yili o'zbek lotin alifbosi harflari bilan ajratilib ko'rsatiladi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(a). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(b). *O'zbek adabiyotining falsafiy sarchashmalari*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Sirojiddinov 2011(a), 99]

Ikki muallif tomonidan yozilgan kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Vohidov, Rahim va Husniddin Eshonqulov. 2006. *O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi*. Toshkent: Adabiyot jamg'armasi nashriyoti.

Matnda kitobga havola:

[Familiya va Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va Eshonqulov 2006, 52]

Agar kitobning uch va undan ortiq muallifi bo'lsa, bibliografiyada barcha mualliflarning ismi to'liq yoziladi. Bunday kitobga havola qilinganda, birinchi muallifning ismi yozilib, davomida *va boshqalar* deb ko'rsatiladi:

[Familiya va boshqalar nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va boshqalar 2010, 847]

Kitob yoki to'plam maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Kitob yoki to'plam nomi*, Ism Familiya, Ism Familiya muharrirligida, maqola sahifasi raqamlari. Shahar: Nashriyot.

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Navoiy ijodida Ya'juj-Ma'juj obrazi." *Alisher Navoiy va XXI asr*, Shuhrat Sirojiddinov muharrirligida, 130 – 133. Toshkent: Mashhur-press.

Matnda kitob yoki to'plam maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 131]

Elektron shaklda nashr qilingan kitoblar uchun:

Elektron kitobning bir nechta formati bo'lsa, bibliografiyada foydalanilgan format ko'rsatiladi. Elektron kitobning internet manzili (URL) hamda shu manba olingan sana ko'rsatilishi lozim.

Elektron kitobni bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. URL.
Foydalanilgan sana.

Adizova, Iqboloy. 2020. *Thinker poetess of the East*. Germany:
Lambert Academic Publishing. <https://www.lap-publishing.com/>. 12.07.2019.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Adizova 2020, 11]

Ikki muallif tomonidan yozilgan elektron kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar:
Nashriyot nomi. Internet adres (URL).

Sirojiddinov, Shuhrat va Sohiba Umarova. 2017. *O'zbek
matnshunosligi qirralari*. Chikago: Chikago universiteti nashriyoti.
<http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 1987, 19-hujjat]

7.3. Jurnal maqolasi uchun

Chop etilgan jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni:
maqola sahifalari.

Alimuhamedov, Rixsitilla. 2018. "Qadimgi turk-moniy adabiyoti."
Oltin bitiglar 1: 65 – 76.

Matnda jurnal maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Alimuhamedov 2018, 70]

Elektron jurnal uchun:

Elektron jurnal uchun jurnalning DOI manzili ko'rsatiladi. Agar DOI manzili mavjud bo'lmasa, internet adresi ko'rsatilishi kerak (URL). DOI – bu o'zgarmas ID bo'lib, internet tarmoqlarining elektron adreslari tizimiga ulangan, ya'ni manbani boshqaruvchi <http://dx.doi.org/> manzildir.

Elektron jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari. DOI adres (yoki URL).

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Saddi Iskandariy" dostonidagi adabiy ta'sir va o'ziga xoslik masalasi xususida." *O'zbekistonda xorijiy tillar* 3: 229 – 235. doi: 10.36078/1596780050.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 231]

7.4. Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal uchun

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasiga havola matn shaklida beriladi (masalan, Muhammadjon Imomnazarovning 27.02.2005dagi "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasida chop etilgan maqolasida aytilganidek...); odatda, bunday manbalar umumiy adabiyotlar ro'yxatida keltirilmaydi. Agar keltirilsa, kitoblarga qo'yiladigan talablarga asosan beriladi.

Agar onlayn maqolaga havola berilayotgan bo'lsa, uning internet manzili (URL), maqola olingan sana ko'rsatilishi kerak.

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Gazeta-Jurnal nomi*, nashr

sanasi.

Imomnazarov, Muhammadjon. 2005. "Jomiy "Xamsa" yozganmi?" *O'zbekiston adabiyoti va san'ati*, January 25.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Imomnazarov 2005, 4]

Elektron gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi*, nashr sanasi. Internet adres.

Sobirov, Ergash va Akmal Kenjayev. 2010. "Milliy qadriyat va globallashuv". *New York Times*, 27.02. <http://www.nytimes.com/28/us/28health.html>.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sobirov va Kenjayev 2010, 17]

Maqola so'ngida foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosi tartibida beriladi. Adabiyotlar ro'yxati ikki qismdan iborat bo'lishi, birinchi qismda foydalanilgan adabiyot chop etilgan grafikada yuqorida ko'rsatilgan shaklda rasmiylashtirilishi, ikkinchi qismda esa barcha foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosida berilishi talab qilinadi. Misol uchun:

Adabiyotlar

Баранов, Х.К. 1958. Арабско – русский словарь. Москва: Наука.

Adabiyotlar

Baranov, X.K. 1958. Arabsko – russkiy slovar. Moskva: Nauka.

Maqolani rasmiylashtirish talablarining ingliz tilidagi variantini "*The Chicago Manual of Style, 16th Edition*" qo'llanmasi yoki <https://www.chicagomanualofstyle>. havolasidan ko'rib olishingiz mumkin.

Ushbu son “Oltin bitiglar” tahririyatida sahifalandi.
Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi 103-uy.
e-mail: oltinbitiglar@gmail.com
Tel.: +99894 697-97-04

Bosishga 30. 12. 2022-yilda ruxsat etildi
Qog'oz bichimi 70x100 1/16/.
nashriyot bosma tabog'i: 8

Jurnal 2017-yil 26 oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot
agentligi tomonidan № 0940 raqami bilan ro'yxatdan o'tgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc)
dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalari chop etilishi lozim bo'lgan
ro'yxatga kiritilgan.

Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va mualliflarga qaytarilmaydi.

“Mashhur-Press” bosmaxonasida chop etildi.
Buyurtma №0440 Adadi 300 dona.
Bosmaxona manzili:100129 Toshkent, Markaz 15, 1-uy. Tel.: +99890 900 75 77,
+99894 659 94 62